

Tarek Kahlaoui. *Creating the Mediterranean: Maps and the Islamic Imagination*. Leiden: Brill, 2017. 370 sayfa. ISBN: 9789004346192.

*Kaan Üçsu**

Tarek Kahlaoui'nin Akdeniz'in İslami görsel temsillerini konu edindiği ve değerlendirmemize konu olan kitabı bir *longue durée* tarihçilik örneğidir. Eser, İslam dünyası bürokratlarının 9. yüzyılda başlattığı coğrafyacılık geleneğinden başlayarak 17. yüzyıla kadar İslam coğrafya eserleri ve haritalarında Akdeniz imgesinin seyrini takip eder. Kitap; Giriş, Üç Kısım, Sonuç, Ekler, Kaynakça ve İndeks'ten oluşmaktadır. Bu üç kısım da kendi altında bölümlenerek 7 bölüm halinde işlenir. "The Formation of the Mediterranean in the Islamic Imagination" başlıklı ilk kısım 3 bölüm, "The Mediterranean of the Maghribi Geographers and Cartographers from the Fifth/Eleventh to the Ninth/Fifteenth Century" başlıklı ikinci kısım 2 bölüm ve "The Image of the Mediterranean in Islamic Maritime Cartography (Eighth/Fourteenth to Tenth/Sixteenth Century)" başlıklı üçüncü kısım ise 2 bölüm ihtiva etmektedir.

Kahlaoui, Giriş bölümünde Akdeniz tarihinin kanonik eserlerini veren Fernand Braudel (d. 1985) ve Henri Pirenne'in (d. 1935) fikirlerini kapsamlı bir sorgulamaya tabi tuttukten sonra, kitabın amacının modern tarihçilerin Akdeniz'i nasıl algıladıklarını tartışmak olmadığını, kitap boyunca ele alınacak eserlerin üretildiği dönemlerde çağdaşlarınca nasıl algılandığını tespit etmek olduğunu vurgular. Bu sebeple yazar, konuya Akdeniz'in kültür tarihi ve İslami görsel materyalin üretildiği bağlam perspektifinden bakmayı amaçlar. Birbirinden farklı iki alana aitmiş gibi gözükken bu iki perspektifin karşılıklı olarak birbirini belirleme yetisi eserin metodolojisini belirler.

Yazar, birinci bölümde daha önce kapsamlı biçimde sorgulanmadığını belirttiği Akdeniz kelimesinin etimolojisi üzerine uzun bir araştırmada bulunur. Kitabın incelediği dönem içerisinde telif edilmiş 35 eser üzerinden Akdeniz için

* Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi, Bilim Tarihi Bölümü. İletişim: kaanucusu@hotmail.com.

kullanılan farklı tabirlerin (*Bahru's-Şam*, *Bahru'r-Rûm*, *Bahru'l-Mutavassıt* gibi) kullanım sıklıklarının ve ne derece yaygın olduklarını tespit ederek literatüre önemli bir katkıda bulunur (24-33). Bu tabirlerden en çok kullanılanı *Bahru'r Rûm* üzerine yaptığı müstakil incelemede yazar, tabirin her zaman Bizans'a işaret etmediğini, ancak daima Müslüman olmayana imlediğini ve dolayısıyla denizlerin etnisite yerine inançlar ekseninde tanımlandığını gösterir (33-41). Bu bölümün son kısmında ise Karen Pinto'nun, Ortaçağ İslam coğrafyacılarının Akdeniz'i birbiriyle çatışan iki uç çerçevesinde ya içinde yaşadığına inanılan mitik varlıklar sebebiyle heyecan verici ya da aksine kıyıları boyunca bir noktadan diğerine geçilen sıkıcı bir deniz olarak algıladıkları şeklindeki fikirlerini sorgular. Mes'ûdî (ö. 345/956), Gırnâtî (ö. 565/1169) ve İbnü'l Adîm (ö. 660/1262) gibi yazarları inceleyerek durumun bu iki kutuplu yaklaşımdan çok daha karmaşık olduğunu ortaya koyar (41-49).

İkinci bölüm, erken Ortaçağda Akdeniz'in kartografik temsillerini sorgular (50-64). Bu bölümde 9. yüzyıldan itibaren İslam coğrafyacıları arasında Akdeniz'e yönelik iki farklı yaklaşımın olduğu saptanır. Buna göre bir kısım sadece denizi vurgularken diğerleri Akdeniz'i bir *iklim* olarak ele almışlardır. Üçüncü bölüm ise Akdeniz'i ilk defa *iklim* olarak ele alan ve İslam Atlası (*Atlas of Islam*) olarak adlandırılan geleneğin kurucuları olarak kabul edilen İstahrî (ö. 340/951-52'den sonra) ve İbn Havkal'ın (4./10. yüzyıl) eserlerini inceleyerek bu geleneği yeniden tanımlamayı amaçlar (65-103). Kahlaoui'ye göre, İstahrî geleneği daha şematik özellikler göstermiş, bu nedenle Akdeniz bir ampüle benzer şekilde girintisiz çıkıntısız tasvir edilmiştir. İbn Havkal ise daha az şematiktir ve bazı coğrafi detayları göstermeyi amaçlamış görünür. Mukaddesî'nin (ö. 390/1000 civarı) eserinin de İstahrî'nin şematik üslubuna daha yakın olduğu değerlendirilir.

On birinci yüzyıldan itibaren Akdeniz'de Avrupa donanmaları ve tüccarlarının baskın güç haline gelmesiyle İslam deniz gücü etkisini yitirmişti. Onuncu yüzyıldan itibaren gelişmeye başlayan Mağrip deniz gücü ise Avrupalı güçlerin yükselişi karşısında bir düşüşe uğramamıştı. Dolayısıyla Mağrip coğrafyacıları bu dönemden itibaren daha önemli bir rol sahibi oldular (107). Bu çerçevede, kitabın ikinci kısmı Mağripli coğrafyacıların 11. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar Akdeniz'e dair algıları ve tasvirleri üzerine bir araştırma yürütür.

Dördüncü bölümde, Mağrip'teki coğrafya çalışmalarının başlangıcı incelendikten sonra 11. yüzyılda Endülüs'te yüksek bürokraside görevli Ebû Ubeyd Abdullah el-Bekrî'nin (ö. 487/1094) *Kitâbu'l-Mesâlik ve'l-memâlik* adlı eseri incelenerek erken dönem Mağripli coğrafyacıların Akdeniz algısı sorgulanır (107-41). Bunu müteakiben geç Fâtîmî dönemine ait anonim bir eser olan *Garâibu'l-fünûn ve-mulahu'l-'uyûn*, yalnızca kısa bir zaman önce metni keşfedenler tarafından yayımlanmasına rağmen kapsamlı bir araştırmaya tâbi tutulur.

Yazar, beşinci bölümü meşhur Mağripli coğrafyacı İdrîsî'ye (ö. 560/1165) ayırır (142-78). Yeni bir biyografi inşasıyla işe başlayan yazar, İdrîsî'nin eserlerini derinlemesine inceleyerek bu eserlerin bir ekip çalışmasının ürünü olduğunu ortaya koyar. Onun Akdeniz haritasını matematiksel coğrafya ürünü olarak ele alıp İdrîsî'nin Akdeniz'i daha ziyade bir deniz olarak algıladığını iddia eder. Kahlaoui, İdrîsî'nin eserlerindeki metinlere de başvurarak bu tezi destekler nitelikte kanıtlar gösterir. Örneğin, Akdeniz'in sahilinde bulunan bölgeler hakkındaki metinler daha uzunken iç bölgelerde kalan yerler hakkında oldukça kısa metinler yazılmıştır.

Kitabın 3. kısmı, 14. yüzyıldan 16. yüzyıla kadarki dönemi kapsayacak şekilde deniz haritacılığında Akdeniz imgesini incelemeyi amaçlamıştır. Uzun yıllar boyunca Müslümanlar denizcilerin Hint Okyanusu'nda seyrüsefer hakkında yazdıkları incelenirken Akdeniz için yaptıkları çalışmaların yeterince incelenmemiş olması bu bölümün yazılma sebeplerinin başında gelir. Yazar, altıncı bölümde önce muhtemelen en eski İslami portolan olarak anılan "Mağrip Portolanı"nı (*Maghrib Chart*) tekrar ele alarak bunun muhtemelen bitmemiş bir deniz atlasının parçası olduğu, daha ziyade İtalyan tarzı seyrüsefer amacı gütmeyen bir çalışma olduğu tespitini yapar (181-239). Kahlaoui, ilk İslami portolan olarak ise Ahmed et-Tancî'nin 813/1413-14 tarihli portolanını özellikle yer isimleri üzerinden yaptığı detaylı çalışma ışığında kabul eder. İbrâhim el-Mursî'nin 865/1461 tarihli portolanı hakkındaki mütaalaalarını büyük oranda Mónica Herrera-Casais'in çalışmasına dayandıran yazar, bunun Avrupa haritalarıyla ve özellikle Katalan portolanlarıyla yakın bağlantısı olduğunu ve fazla ilgi çekmediğini belirtir. Yazar, Doğan Uçar'ın bu portolan hakkında hazırladığı ayrıntılı teknik analizi içeren risalesini ise gözden kaçırmıştır.¹ Bu bölümün son kısmında Kahlaoui, 16. yüzyılda etkin olan Şerefi ailesine mensup Ali eş-Şerefi ve Muhammed eş-Şerefi'nin hazırladıkları iki atlas ve dünya haritaları üzerine kapsamlı analizler yapar. Şerefi'lerin ürettikleri kartografik malzemeye bakarak Akdeniz'in sadece coğrafi bir mekân olarak değil, aynı zamanda politik bir sahne olarak da algılandığı sonucuna varır.

Kitabın yedinci bölümü, Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyılda üretilen kartografik eserler üzerinden Akdeniz imgesini tartışır (240-62). Yazar, ilk olarak Pîrî Reis'in (ö. 960/1553) haritalarını tartışmaya açar. Bunu yaparken Giancarlo Casale'yi takip ederek bir "Osmanlı Keşifler Çağı"nın varlığını verili olarak kabul eden Kahlaoui, bu yüzyılda oluşmaya başlayan coğrafi geleneği, Pınar Emirialioğlu'nu takip ederek, devletin emperyal ideolojisinin yansıması olarak ele alır.² Her iki yazarın

1 Doğan Uçar, *The Chart of Ibrahim of Mursiye* (İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 1981).

2 Giancarlo Casale, *The Ottoman Age of Exploration* (Oxford & New York: Oxford University Press, 2010);

iddiaları da literatür içerisinde oldukça tartışma yaratmış olan ve olgusal açıdan eksikler içeren tezlerdir.³ Kahlaoui'nin bunları göze almadan kurduğu anlatı bu yapıyla problem yaratmaktadır. Pîrî Reis'in iki versiyon olarak hazırladığı *Kitâb-ı Bahriye*'nin ilk versiyonundan Pîrî Reis hayattayken yalnızca iki nüsha üretilmiş olması gerçeğinin bu eserin devletin emperyal ideolojisini yansıttığı fikrine şüphe düşürdüğü göz önüne alınmamıştır. Buna ek olarak Pîrî Reis'in biyografisi hakkında biraz daha detaylı bir araştırma, onun bu eseri tamamladıktan sonra umduğu karşılığı hiçbir zaman görememiş olduğunu açıkça ortaya koyacaktır. Öte yandan yazarın *Kitâb-ı Bahriye*'nin şimdiye kadar yeteri düzeyde incelenmemiş haritalarını merkeze alan değerlendirmeleri önemlidir. Bunun yanı sıra Kahlaoui, el-Hâc Ebu'l-Hasan (10./16. yüzyıl), Ali Macar Reis (etkin olduğu dönem 1567 civarı) ve Menemenli Mehmed Reis'in (etkin olduğu dönem 1590 civarı) portolan haritalarını da incelemiştir. Svat Soucek ve Thomas D. Goodrich'in Osmanlı deniz haritaları hakkındaki çalışmalarında, bu haritaların büyük oranda Avrupalı haritaların taklidi olduklarına dair fikirlerini eleştirerek Osmanlı ve Mağrip portolan ve deniz haritalarında bu toplumlara özgü niteliklerin bulunduğunu ortaya çıkarır.

Tarek Kahlaoui'nin eseri, İslami kartografik ve coğrafi üretime yeni bir perspektiften bakılabilmesine imkan tanınması açısından önemli bir katkıdır. Böylesi uzun erimli bir dönemi çalışma konusu eden eserde bazı ikincil kaynakların gözden kaçmış olmasının göz ardı edilebilir olduğu kanaatindeyiz. Kitabın Ekler bölümünde yer alan yazarın kullandığı coğrafya eserleri ve haritaları ihtiva eden ayrıntılı katalog, gelecek çalışmalar için araştırmacılara yardımcı olabilecek niteliktedir. Ancak eserin sanat tarihi perspektifi de düşünüldüğünde, yer alan görsellerin oldukça küçük boyutta, az sayıda ve renksiz olmasının önemli bir eksiklik olduğunu düşünüyoruz. Zira bazı bölümlerde yazarın verdiği bölge, şehir ve bunlarla ilgili detayları kitapta yer alan görsellerden incelemek mümkün olmamaktadır. Kapak resmi olarak Ali eş-Şerefi'nin 1551 tarihli atlasından Batı Akdeniz'i gösteren bölgesel bir haritanın seçilmesi ise hem kitap boyunca Mağrip coğrafyacılarına yönelik yapılan özel vurgu sebebiyle hem de müellif nüshaları bugüne ulaşan nadir eserlerden biri olması açısından isabetli olmuştur.

Pınar Emiralioğlu, *Geographical Knowledge and Imperial Culture in the Early Modern Ottoman Empire* (Burlington, VT : Ashgate, 2014).

3 Bazı değerlendirme yazıları için bkz. Emrah Safa Gürkan, Review of *The Ottoman Age of Exploration*, by Giancarlo Casale, *Renaissance Quarterly* 67, no. 3 (2014): 998-1000; Güneş İşiksel, "Entre désirs et réalités (Sur l'Ottoman Age of Exploration de Giancarlo Casale)," *Turcica*, no. 43 (2011): 588-600; Sonja Brentjes, Review of *Geographical Knowledge and Imperial Culture in the Early Modern Ottoman Empire*, by Pınar Emiralioğlu, *Journal of Historical Geography*, no. 48 (2015): 77-78.